

O METODOLOGIJI RADA NA PRAVOPISU: HRVATSKA ISKUSTVA

U radu će biti riječi o načelnim, ali i nekim konkretnim pitanjima pravopisnog normiranja. Na primjeru hrvatske pravopisne norme razmotrit će se kako se na pravopisnom planu susreću i prepliću različiti tipovi odnosa, pa tako i oni između: (1) pravopisa i (jezične) politike; (2) pravopisa i tradicije pismenosti; (3) pravopisa i jezika. Odgovor se na pitanje zašto je hrvatski pravopis danas takav kakav jest može naći isključivo u kombinaciji toga troga: hrvatskom jeziku, njegovome ustrojstvu ponajbolje odgovara (pretežito) fonološki pravopis; sretna je okolnost da je takav pravopisni tip obilježio dobar dio (novije) hrvatske pismenosti; pravopis je takav kakav jest i zbog spleta društveno-političkih prilika u kojima su se u prošlosti odvijali procesi (jezičnoga i) pravopisnog normiranja, ali i onih u kojima se hrvatski jezik i njegov pravopis nalaze danas (samostalna država). Zaključuje se da bi danas pitanje hrvatskoga pravopisa prije trebalo značiti promišljanje njegova boljega, spretnijeg (pr)opisa negoli dovođenje u pitanje temeljnih pravopisnih načela i/ili znatnije mijenjanje pravopisnih rješenja (što bi, dakako, iziskivalo i mijenjanje pravopisnih navika).

Ključne riječi: pravopis (ortografija), hrvatski pravopis, hrvatske pravopisne knjige (priručnici), kodifikacija pravopisne norme, pravopisna tradicija, jezična politika.

O pravopisu načelno te o hrvatskome pravopisu posebno

Iako je to naslovom najavljeno, uvodno bi, po svoj prilici, trebalo podsjetiti: bit će riječi o pravopisu ili ortografiji kao o jednoj – doduše, umnogome specifičnoj – normi standardnoga jezika! Takav će se metodološki postupak morati jasno konfrontirati hrvatskim (i južnoslavenskim) iskustvima precjenjivanja uloge pravopisne norme u procesu jezične standardizacije, napose predimenzioniranja uloge pravopisnih knjiga (priručnika).

Ponajprije, za razliku od jezičnih normi kojima su definirane (znači: propisane ili opisane) razine strukture bilo standardnoga jezika bilo pojedinih organskih idioma (za razliku dakle od fonoloških, morfoloških, leksičko-semantičkih i sintaktičkih normi), pravopisnom je normom određen/propisan plan pisane realizacije određenoga standardnog jezika. U tom je smislu ta norma usporediva jedino s pravogovnom ili ortoepskom normom, kojom je pak de-

finiran plan govorene realizacije jezika. No, opet, za razliku od ortoepske norme – koja će se moći i trebati utvrđivati (točnije, opisivati) i za nestandardizirane idiome – pravopis ili ortografija postoji samo za standardni (ili *književni*) jezik kao *jezik knjige*, odnosno ona se propisuje za *jezik pismenosti* (pravopis se standardnoga jezika stoga po potrebi *posuđuje* i organskim idiomima, koji su primarno i/ili u većoj mjeri govoreni).

Nadalje, arbitrarnost i konvencionalnost pravopisne norme (naime, u krajnjoj liniji, *proizvoljnost* i *dogovornost* pravopisnih rješenja) – udružena s činjenicom da je riječ o najeksplicitnijoj jezičnoj normi, prema tome onoj koja je posljedica nekakve i nečije odluke, potom, dakako, (i) političkoga konsenzusa – ostavlja prostora (znatno više no što ga ima kada je riječ o drugim jezičnim normama) za supostojanja i sučeljavanja različitih mišljenja i konkretnih rješenja, zatim za pregovore, pa napokon i za prijepore i osporavanja.

Naprotiv, sasvim na drugoj strani *trezvenih* i *hladnih* promišljanja kojima pravopisnu normu nastojimo staviti *na pravo mjesto*, odnosno na nju gledati tek kao na jednu od normi kojima se definira određeni standardni jezik hrvatska su (i južnoslavenska!) iskustva koja u pravopisu (često neodmjereno i neprimjereno!) vide i mnogo više: jednostavno, pravopisna se pitanja nerijetko poistovjećuju s jezičnima ili im se čak pretpostavljaju, pravopisne knjige (priručnici) zauzimaju (pre)važno mjesto u nacionalnoj standardološkoj i normativističkoj djelatnosti, a u pristajanju se uz neka, često i sasvim marginalna pravopisna rješenja (svakako nepromišljeno i nekritički) prepoznaju očitovanja nacionalne pripadnosti i/ili ideoloških opredjeljenja.

S tih ćemo polazišta – imajući dakle na umu i narav pravopisne (ortografske) norme i kontekst hrvatske/južnoslavenske pravopisnosti – nastojati pristupiti metodološkim pitanjima koja se množe oko kodifikacije pravopisne norme.

Polazišne postavke pravopisnog normiranja: hrvatski primjer

Na primjeru ćemo novije hrvatske pravopisne situacije – koja je, najavi-mo, obilježena ne samo sporenjima oko pojedinih (ipak manje-više rubnih) pravopisnih rješenja nego i *pluralizmom* pravopisnih knjiga/priručnika¹ – nastojati pokazati kako se na pravopisnom planu susreću i prepliću različiti tipovi odnosa, pa tako i oni između: (1) pravopisa i (jezične) politike; (2) pravopisa i tradicije pismenosti; (3) pravopisa i jezika. U konačnici svaki će se od tih odnosa na svoj način ogledati i u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi!

¹ O aktualnome hrvatskom *pravopisnom višeglasju*, ali – još i više! – o dugotrajnoj i bogatoj tradiciji izrade pravopisnih knjiga posvjedočit će popis hrvatskih pravopisnih priručnika koji donosimo u prilogu. (Usp. i Badurina, 1996; Badurina, 2006.)

(1) Pravopis i (jezična) politika. Koliko su pitanje pisma i (pravo) pismenosti i društveno i nacionalno važna, koliko su ona potencijalno jaka sredstva i ideološke i političke borbe, lako će biti dokazati i na hrvatskome primjeru! S jedne strane – u doba ilirskoga pokreta i kasnije zagrebačke filološke škole – Gajeva je grafijska reforma trebala prvo ujediniti sve Hrvate (dotad u pismu/grafiji razjedinjene), a potom se očekivalo da će izrazitije morfonološki (korijenski) pravopis, za kakav su se zalagali predvodnici zagrebačke filološke škole, ići u prilog južnoslavenskom (pa čak i sveslavenskom) jedinstvu (usp. i Badurina, 1996; Matešić–Badurina, 2007). S druge pak strane, u pravopisnim se zbivanjima u dvadesetome stoljeću zrcale sasvim drukčije, upravo suprotne političke i ideološke tendencije: naime u više je valova hrvatska pravopisna norma bila poprištem srpskih (jugoslavenskih) unitarističkih nastojanja, pa se – kao reakcija na *prisilno* pravopisno *ujednačavanje* – može razumjeti inače neopravdana i neutemeljena morfonološka (*korienska*) pravopisna opcija iz doba Nezavisne Države Hrvatske.²

U tom nas svjetlu sagledana, ne bi, dakako, trebala iznenađivati ni najnovija hrvatska pravopisna zbivanja od 90-ih godina prošloga stoljeća (od osamostaljenja Republike Hrvatske) do naših dana. No – najavimo! – u konačnom će zauzimanju stava prema takvim pravopisnim previranjima svakako valjati uzeti u obzir i preostale dvije komponente složena pitanja pravopisne norme i pravopisnoga normiranja, odnosno kodifikacije pravopisne norme – pitanje odnosa pravopisa i tradicije te posebice odnosa pravopisa i jezika.

(2) Pravopis i tradicija. Tradicionalnost je svake – pa tako i hrvatske – pravopisne norme ujedno i uzrok i posljedica *konzervativnosti* pravopisa. Drugim riječima, usprkos dinamici jezičnoga razvoja pisana slika jezika teži stalnosti i stabilnosti: uspostavljaju se na taj način veze s tradicijom pismenosti na tom jeziku, a ujedno se korisnici jezika pri pisanju lišavaju potrebe ulaganja nepotrebnih i neracionalnih napora.

Međutim kad je o hrvatskome pravopisu riječ, pozivanje na *tradiciju* i neće uvijek biti jednoznačno i nedvosmisleno. Umjesto da se tim činom riješe pravopisne dvojbe, često će se one – naprotiv! – otvarati. Naime i u nekima se od aktualnih hrvatskih pravopisnih prijepora ogledaju različite interpreta-

² Drugim riječima, pristupi li se pravopisu kao konvenciji, u 40-im se godinama 20. stoljeća zacijelo teško moglo naći opravdanja za ozbiljnije zadiranje u tadašnju manje-više stabiliziranu fonološku pravopisnu normu; i ne manje bitno: za tako što nije bilo razloga ni s obzirom na odnos hrvatskoga pravopisa i hrvatskoga jezika (o čemu više u nastavku).

Zanimljivo je napokon napomenuti i to da su dvije hrvatske morfonološke pravopisne norme bile sasvim različito motivirane: u 19. stoljeću čuvanje je korijena riječi u pismu bilo nadahnjivano romantičarskim panslavističkim idejama te praktičnom potrebom da hrvatsku knjigu razumiju i pripadnici drugih slavenskih naroda, a stoljeće kasnije pozivanje je na ipak kratkotrajnu praksu hrvatskoga morfonološkog pravopisa trebalo, naprotiv, istaći posebnost hrvatskoga pravopisa u odnosu na srpski (usp. i Badurina, 1996: 56–61).

cije hrvatske pravopisne prošlosti, odnosno različita su pravopisna rješenja poduprta (ili opravdavana) ugledanjima u različite segmente dijakronije hrvatskoga pravopisa. Možemo i ovako reći: nepravocrtost će hrvatske (pravo) pismenosti za posljedicu imati i nepravocrtost hrvatske pravopisne tradicije – a da pritom – naglasimo! – neće morati biti dovođena u pitanje pripadnost ni jedne od etapa toga puta *matici* hrvatske pisane baštine.

Na konkretnim ćemo primjerima u najnovije vrijeme potenciranih hrvatskih pravopisnih neodlučnosti nastojati potkrijepiti ne samo *relativnost* kriterija tradicije pri pravopisnome normiranju nego upozoriti i na još ozbiljniji problem pokušaja *manipulacije* tradicijom.

U ranijim izdanjima (od 1994. godine) dopuštanjem, štoviše i preferiranjem, a potom (od 2000. godine) i isključivim propisivanjem nesastavljenoga pisanja niječnice uz enklitički oblik prezenta glagola *htjeti* (dakle *ne ću, ne ćeš, ne će* itd.) autori su se *Hrvatskoga pravopisa* Stjepan Babić, Milan Moguš i Božidar Finka deklarativno opredijelili za prednovosadsko³ (Broz–Boranićevo) pravopisno rješenje, ignorirajući pritom nezanemarlivu praksu (razvijanu od 1960. godine) sastavljenoga pisanja (*neću, nećeš, neće* itd.), proturječeći čak i rješenju koje su sami propisali u prvome izdanju svoga pravopisa tridesetak godina ranije.⁴ Pitanje koje se u tom slučaju sasvim jasno kristalizira jest je li moguće – i je li uopće mudro?! – ignorirati 30-ak godina hrvatske pismenosti, a koje su po svoj prilici morale pridonijeti tome da se i sastavljeno pisanje *neću* počne doživljavati kao činjenica (novije) tradicije hrvatske pravopismenosti!?

Jedno drugo će nas (novije) pravopisno rješenje upozoriti na još ozbiljniji problem vrlo proizvoljna tumačenja pravopisne tradicije! Riječ je o pisanju kratkoga *je* (koje je nastalo pokraćivanjem dugoga *jē*, u pismu *ije*) iza tzv. pokrivenoga *r*, tj. iza suglasničke skupine kojoj je drugi član suglasnički fonem /r/. Konkretno, riječ je o dvojbi hoće li prema *okrijepiti* biti *okrepa* ili *okrjepa*, prema *crijep* i *brijeg* – *crepovi* i *bregovi* ili *crjepovi* i *brjegovi*, naposljetku hoće li prema *triježan* biti *trezven* ili *trjezven*, prema *privrijediti* – *privreda* ili *privrjeda*, prema *vrijeme* – *vremenski* ili *vrjemenski* i sl. I opet u devedesetim godinama 20. stoljeća, i opet u novijim izdanjima Babić–Finka–Moguševa

³ U novijoj se hrvatskoj pravopisnoj djelatnosti kao najveći *kamen spoticanja* izdvaja *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960), nastao na temelju zaključaka hrvatsko-srpskih pregovaranja u Novom Sadu (1954). Pritom se, nažalost, prečesto propušta sagledati mjesto te pravopisne knjige u kontinuitetu hrvatske pravopismenosti.

⁴ Zanimljiva je naime činjenica da u pravopisnoj knjizi koju su pisali 1971. godine – a koja je u eri tzv. *novosadskoga pravopisa* trebala Hrvatima omogućiti povratak *kanonskoj* Broz–Boranićevoj pravopisnoj normi – isti autori nisu smatrali potrebnim (možda: prihvatljivim ili mogućim?) propisivanje nesastavljenoga pisanja niječnice uz enklitički oblik prezenta glagola *htjeti* (usp. Babić–Finka–Moguš, 1971: 89), ili bismo pak na tome mogli temeljiti zaključak da sastavljeno pisanje *neću, nećeš, neće* itd. tada jednostavno nisu smatrali problematičnim.

Hrvatskoga pravopisa promovira se praksa pisanja *je* u takvim pozicijama, dakle *crjepovi*, *brjegovi*, *okrjepa* i sl., doduše uz popise iznimaka, koji su se izdanja u izdanje (ne bez razloga⁵) mijenjali. Takav su pravopisni postupak autori opravdavali tumačenjem da je „upotreba *je* iza pokrivenoga *r* bliža [...] sustavu hrvatskoga književnoga jezika [!?] i često njegovu izgovoru“, domaćući kako „mnogi smatraju [!?] da bi tako trebalo biti bez iznimke“. Ipak, dodat će, kako je „u nekim riječima i oblicima ostavljeno samo *e* zbog njihove [sic!] velike učestalosti u tim likovima“ (usp. Babić–Finka–Moguš,⁵ 2000: VII). Spremno proglašavajući pisanje *e* u tim pozicijama nemilim utjecajem srpskoga jezika i, dakako, *novosadskoga pravopisa*, pravopisci su *novo* pravopisno pravilo uspjeli učiniti (gotovo!) neupitnim. Prava je istina ipak ponešto drugačija! Ne samo da je alternacija *je* > *e* u navedenim pozicijama (mor)fonološki uvjetovana (štoviše i u gramatikama već opisana/propisana!) nego je i pravopisno *e* činjenica i hrvatske *prednovosadske* pravopisnosti.⁶ S čitanjem gramatika i prelistavanjem starijih pravopisnih knjiga kao da međutim nitko nije ozbiljno računao!

Navedena nam dva primjera dopuštaju još pokoji komentar. Dopuštaju nam naime da načelo konzervativnosti (i/ili tradicionalnosti) pravopisa sučelimo s njegovom ideološkom/političkom dimenzijom, ali i to da pravopisna pitanja stavimo napokon u suodnos s jezičnima. Ponajprije, upravo će nas situacija u novijoj hrvatskoj pravopisnoj normi i pisanoj praksi upozoriti na još jednu posebnost: iako će se korisnici pravopisa načelno opirati svakoj promjeni u pravopisnoj normi, prihvaćat će ih – zdušno, bez oklijevanja pa i kritič-

⁵ Isforsirano se pravopisno pravilo kontinuirano nalazi u sukobu s jezičnom praksom, pa su pravopisci jednostavno prisiljeni revidirati popise izuzetaka; s druge pak strane pravopisna *agresivnost* i/ili *autoritet* pravopisa utječe na mijenjanje jezičnih navika, pa (ne)očekivano raste učestalost uporabe riječi poput *okrjepa*, *pogrješka*, *trjezven* i sl. To će nas morati suočiti s jednim znatno ozbiljnijim pitanjem (koje ovdje tek naznačujemo): može li pravopis utjecati na (mor)fonološku strukturu jezika te ima li on uopće na tako što pravo!? (Usp. o tome Silić, 2002.)

⁶ Drukčije rečeno, pisanje *je* u tim pozicijama bilo iznimno te se vezivalo istom uz izdvojene i/ili *knjiške* lekseme. Tako će se, primjerice, u rječničkom dijelu Brozova *Hrvatskoga pravopisa* naći primjeri poput ovih: *potkrepa* i *potkrepljujem* prema *potkrijepiti*; *vremenski*, *vremenit*, *vremešan* prema *vrijeme*, *vremena*; *brežuljak*, *brežuljast* prema *brijeg*, *bregovi*; *crepar*, *crepara*, *crepić*, *crepulja* prema *crijep*, *crepovi*; *ždrebad*, *ždrebica*, *ždrebence* ili *ždrebešce* prema *ždrijebe*; *treznoća* prema *triježan*, *trezniji* i sl. (u tom kontekstu sagledano, *pogrješka*, čak i *griješka*, *grješnik*/*grješnica*, *strjelica* ili *ogrjev* izuzeci su koji će se i u budućim pravopisnim knjigama pojavljivati uglavnom u istim tim izdvojenim primjerima!). S takvom će praksom nastaviti i Dragutin Boranić u izdanjima svoga pravopisa, a posebno će zanimljivo biti pravilo iz Cipra–Klaićeva *Hrvatskoga pravopisa* iz 1944. (tzv. *korjenskog pravopisa*): „Iza *r*, pred kojim je još jedan suglasnik, redovito prema *ie* ne dolazi kratko *je*, nego samo *e*; na pr. *vrieme* – *vremena*, *brieg* – *bregovi*, *priek* – *preči*; *prienos* – *prenositi*. U nekim slučajevima ostaje *je*, i to u riječi *ogrjev* (*ogrjevni*) i u izvedenicama od riječi *grieh*: *grjehota*, *grješnik*, *pogrješka*, *pogrješan*, *nepogrješiv*...“ (usp. Cipra–Klaić, 1944: 35). (Više o tome usp. i u Pranjković, 2006: 55–56.)

koga propitivanja – ako su *dokumentirane* i *argumentirane* „opravdanim“ i/ili društveno/nacionalno „prihvatljivim“ ideološkim motivima.⁷ Nasuprot tome, suptilan će i slojevit odnos između pravopisa i jezika za koji se pravopisna norma uspostavlja u *javnim* (a, nažalost, nerijetko i u stručnim) promišljanjima pravopisnih pitanja biti – i predugo ostajati – argument *drugoga reda*.

(3) Pravopis i jezik. Kompleksan odnos jezika i norme kojom se utvrđuje jedan – *pisani* – plan njegove realizacije predstavljen je i najavljen već u raspravama o tipu pravopisa koji bi bio najprimjereniji stanovitom jeziku (fonološki, morfološki/morfonološki, etimološki, odnosno određena kombinacija različitih načela)⁸ i u sasvim određenim pitanjima u vezi s metodologijom pravopisnog normiranja (kako formulirati pravopisna pravila; kako razgraničiti pravopis i gramatiku).

Ne napuštajući dakle misao o autonomnosti i specifičnosti pravopisne norme, trebat će, uostalom, u mnogim konkretnim slučajevima razrješavati slojevite, nerijetko i zamršene odnose između pravopisa i normi kojima su propisane razine strukture određenoga standardnog jezika. Ili, konkretnije rečeno, svako će pravopisno poglavlje na neki način korelirati s određenim jezičnim područjima (točnije, razinama i disciplinama): uža grafijska (slovopisna) problematika nužno će biti dovođena u vezu s fonemskim jezičnim inventarom; (morfo)fonološka će jezična struktura biti nezaobilazna pri utvrđivanju načina bilježenja jezika (pa će se s obzirom na to imenovati i tip pravopisa – fonološki, fonološko-morfonološki, morfološki/morfonološki i sl.); morfologija i rječotvorje imat će reperkusija na sastavljeno ili nesastavljeno pisanje riječi/izraza; (supra)sintaksa će biti nužna za uspostavljanje interpunkcijske norme; leksička (i semantička) norma na poseban će način biti propitivane u pravopisnome rječniku itd.

No čak i ako – *teorijski* – sasvim jasno razgraničimo kompetencije s jedne strane jezičnih (razinskih) normi, a s druge strane pravopisne norme, ako, prema tome, nedvosmisleno utvrdimo da *pravopis propisuje kako se što ima pisati – i ni manje ni više od toga!* – zasigurno time nismo razriješili brojna

⁷ Dakako, imamo ovdje na umu da će korisniku pravopisa tradicionalno u pravopisu/pravopisnoj normi biti ono što obilježava pravopisnu praksu njegova vremena, a ne onu prethodnih generacija. Ili, sasvim konkretno, trebalo bi se zapitati može li kakvu praktičnu vrijednost današnjim govornicima hrvatskoga jezika predstavljati podatak da se prije 1960. godine *ne ću* pisalo nesastavljeno kada je, zacijelo, velika većina pismenih govornika hrvatskoga jezika bilo završila bilo i započela školovanje nakon te godine. Utoliko – smatramo – odustajanje od *komocije* u pismu (tj. da se piše na način na koji je uobičajeno, odnosno u skladu sa stečenim navikama) može biti potaknuto tek čvrstim uvjerenjem u postojanje nekih jačih, „pravih“ (nacionalno opravdanih) razloga.

⁸ U tom se smislu može govoriti o sretnu odnosu hrvatskoga jezika i njegova pravopisa: prozirnoj (transparentnoj) fonološkoj i morfološkoj strukturi ponajbolje će odgovarati (pretežito) fonološki pravopis (usp. o tome Brozović, 1976: 51; Badurina, 1996: 49).

praktična/metodološka pitanja – pitanja *metodologije pravopisnog normiranja*, pa onda i *metodologije izrade pravopisnih priručnika*.

Na kraju krajeva, dosad ipak više deklarativno iskazane kompetencije (i ingerencije) pravopisa (i kao norme i kao knjige) morat će se ovjeravati pri suočavanju sa sasvim konkretnim problemima prilikom pisanja pravopisne knjige: je li uistinu moguće uspostaviti pravopisna pravila na temelju kojih se može govoriti o dominantnom pravopisnom načelu – fonološkom ili morfološkom/morfemskom (morfološkom) – ne uključujući u taj opis/propis elemente (morfo)fonološkog jezičnog ustrojstva; mogu li se pitanja sastavljenog ili nesastavljenog pisanja riječi i izraza emancipirati od morfologije i tvorbe riječi (rječotvorja) bez štete za razumljivost, a zatim i prihvatljivost („naučljivost“) na taj način sročeni pravopisni pravila; može li se poglavlje o interpunkciji napisati režući veze sa (supra)sintaksom itd. Poseban sklop pitanja otvara pravopisni rječnik: hoće li u nj ulaziti isključivo standardnojezični leksemi ili, drugim riječima, imamo li pravo biti pismeni i kad/ako ne pišemo standardnim jezikom, odnosno kad svjesno ili nesvjesno rabimo nestandardnojezične i/ili supstandardne lekseme; ako u pravopisni rječnik ulaze i nestandardnojezične riječi, valja načelno utvrditi koje i koliko njih te u kojem je odnosu taj „ustupak“ spram temeljnog načela pri sastavljanju posebnog tipa rječnika – načela pravopisne obilježnosti⁹ i sl. Dakako, na sva je postavljena pitanja moguće odgovarati s gledišta metodološke *pravovjernosti*, no time ne samo da se ozbiljno nagrizaju temelji hrvatskoga *pravopisanja* (tradicije izrade pravopisnih knjiga¹⁰) već to dovodi do novog *pravopisnog apsurda*: isklju-

⁹ Navedimo neke primjere i upozorimo na dvojbe koje oni sa sobom nose. Po načelu bi se pravopisne obilježnosti u (hrvatskome) pravopisnom rječniku trebale naći i ove (supstandardne/nestandardne) riječi: *ćef, ćilibar, ćuprija, đul, pomjeriti, saobraćajac, skeleđžija, uputstvo* i sl. Naprotiv, njihovi standardnojezični „parnjaci“ jednostavno nisu pravopisno zanimljivi: *volja, jantar, most, ruža, pomaknuti, prometnik, skelar, uputa*. Slična je situacija i s nekim (pravopisno obilježenim) internacionalizmima i njihovim pravopisno nezanimljivim hrvatskim zamjenama: *biblioteka – knjižnica, dijafragma – ošit, destinacija – odredište, eksperiment – pokus, eksport – izvoz, eksterni – vanjski* itd. Znajući za sklonosti korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga – odnjegovane, dakako, na iskustvima služenja pravopisnim rječnicima koji su htjeli (ili, u nekim vremenima, i trebali) preuzimati ulogu koja im nikako nije namijenjena: ulogu normativnog rječnika hrvatskog jezika i/ili jezičnog savjetnika – postavlja se pitanje kako izbjeći brzoplete i svakako neprihvatljive zaključke poput ovoga: hrvatski se kaže samo *saobraćajac* jer *prometnika* nema u pravopisu?! (Slični se metodološki problemi javljaju, doduše, i kod sinonimnih standardnojezičnih izraza od kojih svi članovi niza nisu pravopisno obilježeni!) Razumno rješenje da na koncepciju pravopisnog rječnika – pa onda i način služenja njime – valja upozoriti (i) u predgovoru ne mora uvijek biti praktično: znamo, nažalost, da kod korisnika naših normativnih priručnika baš i ne postoje navike čitanja predgovora!

¹⁰ Imamo dakako na umu bogatu hrvatsku tradiciju pisanja pravopisnih knjiga i pritom kao polazište za razmatranje novije povijesti hrvatskoga pravopisa uzimamo *Hrvatski pravopis* Ivana Broza, čije je prvo izdanje objavljeno 1892. godine (usp. i popis hrvatskih pravopisnih knjiga u prilogu). Štoviše, možemo dokazati da je svijest o praktičnim poteškoćama koje se

čimo li naime iz pravopisnog propisa i pravopisnog rječnika sve što mu načelno ne pripada, a tiče se fonologije, morfologije, tvorbe riječi, sintakse, leksikologije i sl., malo će toga u pravopisnoj knjizi ostati! Nipošto ne treba zanemariti i vrlo važne praktične posljedice takva čina: kako uopće s tih novih, sasvim *pročišćenih* pozicija propisati pravopisnu normu, kako izricati pravopisna pravila?!

Zaključno

Načevši temu metodologije pravopisnoga normiranja – imajući pritom na umu nemala hrvatska iskustva u tome – željeli smo naglasiti barem dva aspekta toga problema. S jedne strane zanimala su nas tim povodom pitanja pravopisne norme (i u tom smo slučaju i mogli utvrditi da odgovore na njih valja tražiti u međudjelovanju pravopisa i jezika, ali i pravopisa i pravopisne tradicije te jezične politike), a s druge smo se strane nastojali suočiti s praktičnim poteškoćama u vezi s pisanjem pravopisnih priručnika. Usprkos turbulentnoj suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj situaciji – koju će, između ostaloga, obilježavati i predimenzionirana ili krivo dimenzionirana uloga pravopisa – ne možemo zanijekati bogatu i vrijednu hrvatsku pravopisnu tradiciju (i što se tiče norme i što se tiče njezine kodifikacije). Utoliko bi i danas, zaključujemo, pitanje hrvatskoga pravopisa prije trebalo značiti promišljanje njegova boljega, spretnijeg (pr)opisa negoli dovođenje u pitanje temeljnih pravopisnih načela i/ili znatnije mijenjanje pravopisnih rješenja (što bi, dakako, iziskivalo i mijenjanje pravopisnih navika).

javljaju pri kodifikaciji pravopisne norme duga koliko i sama (novija) tradicija pisanja tih normativnih priručnika. Tako se već prvi hrvatski pravopisac, svjestan metodološke zamke u koju upada pišući pravopisni priručnik, u uvodu svoje normativne knjižice ispričavao: „Ako se kome čini, da je preopsežan I. dio, a ono neka znade, da bi, istina, mnoga između pravila u I. dijelu pristala upravo u gramatiku jezika hrvatskoga, ali kako ih nema u školskim gramatikama, trebalo je već i zato da se nađu u ovoj knjižici“ (Broz 1893: VI). Zanimljivo je da se kasniji hrvatski pravopisci – uvelike nasljeđujući Brozov model pisanja pravopisnog priručnika – zbog sličnih *metodoloških prekršaja* više i nisu ispričavali, pa u mlađim hrvatskim pravopisnim knjigama više ne čitamo slične *autoreferencijalne* napomene. Nadalje i Brozov pravopisni rječnik preuzima neke *neppravopisne* kompetencije: „Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru“ (Broz 1893: 72). Spomenimo, takav se postupak jezičnosavjetničke djelatnosti pronio i u 20. stoljeće: zvjezdice se i uputnice javljaju u pravopisnim rječnicima Boranićevih izdanja, a u doba su *novosadskog* hrvatsko-srpskog jezičnog i pravopisnog „jedinstva“ naročito na cijeni bili jezični (leksički) savjeti Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine. I ako se dakle može razumjeti *praktična* vrijednost takvih *isklizuća* pravopisnog rječnika u 70-im godinama 20. stoljeća, u doba jezičnog i pravopisnog *unitarizma*, priznajmo ipak, doista je teško opravdati jezičnosavjetničke postupke kojima smo svjedočili u pravopisnim knjigama u zadnjem desetljeću toga stoljeća, a svjedočimo im, nažalost, i na početku novoga stoljeća i tisućljeća!

HRVATSKI PRAVOPISNI PRIRUČNICI

(slijedom objavljivanja)*

- Josip Partaš, *Pravopis jezika ilirskoga*, Tiskom braće Županah, Zagreb, 1850. (pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).
- Marcel (Marcel) Kušar, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, naklada piščeva, Dubrovnik, 1889.
- Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, ¹1892, ²1893.
- Dragutin Boranić (priredio), *Hrvatski pravopis Ivana Broza*, Zagreb, ³1904, ⁴1906, ⁵1911, ⁶1915.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ¹1921, ²1923, ³1926, ⁴1928, ⁵1930.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, ⁶1934, ⁷1937.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1940 (četvrto izdanje!), ⁸1941.
- Franjo Cipra – Petar Guberina – Kruno Krstić, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1941. (zabranjen; pretisak ArTresor naklada, Zagreb, 1998).
- Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), *Koriensko pisanje*, Ured za hrvatski jezik, Zagreb, ¹1942, ²1942.
- Franjo Cipra – Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), *Hrvatski pravopis*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1944. (pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992).
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ⁹1947, ¹⁰1951.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (izradila Pravopisna komisija), Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1971. (zabranjen i uništen; pretisci London, 1972. i 1984. te Zagreb 1990).
- Vladimir Anić – Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga, Zagreb, ¹1986, ²1987, ³1990.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1990. (pretisak izdanja iz 1971); promijenjena izdanja: ²1994, ³1995, ⁴1996.

* Kronološki kriterij razlogom je što se različita izdanja pojedinih pravopisa javljaju u diskontinuitetu.

Neki su pravopisi posebno objavljivani i u skraćenim, školskim izdanjima. Ti su podaci, kao i oni o kompiliranim izdanjima, izostavljeni.

Nakladnici su pravopisnih knjiga navedeni stoga što taj podatak nerijetko svjedoči o statusu normativne knjige (privatna naklada ili podrška i/ili narudžba državnih institucija), a neka su izdanja poznata upravo po svojim izdavačima (npr. *Pravopis* dviju matica – Matice hrvatske i Matice srpske). Ako se kod uzastopnih izdanja istoga pravopisa mijenjao nakladnik, ti se podaci ne navode.

- Slaven Batnožić – Branko Ranilović – Josip Silić, *Hrvatski računalni pravopis* (uz računalni program, *spelling-checker*), Matica hrvatska – SYS, Zagreb, 1996.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, ⁵2000 (prerađeno izdanje).
- Vladimir Anić – Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber – Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004.
- Stjepan Babić – Sanda Ham – Milan Moguš, *Hrvatski školski pravopis*. Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Lada Badurina – Ivan Marković – Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb, ¹2007, ²2008.

Literatura:

- Badurina, Lada, 1996, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja: Metodologija rada na pravopisu*. Izdavački centar Rijeka: Rijeka.
- Badurina, Lada, 1997, *Leksikografske naznake o izradi pravopisnih rječnika: hrvatska iskustva*, u: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*, Bibliotheca Croatica Hungariae, knjiga 2 (priopćenja s III. međunarodnog slavističkog skupa održanoga u Pečuhu 26–27. travnja 1996), Pečuh (Mađarska), 155–164.
- Badurina, Lada, 1998: *Pravopis*, u: *Hrvatski jezik: Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, ur. Mijo Lončarić, Opole (Poljska), 65–73.
- Badurina, Lada, 2005, *Hrvatska interpunkcija u drugoj polovici 20. stoljeća: Od rečenice prema tekstu*, „Fluminesia“, god. 17, br. 2, Rijeka, str. 47–58.
- Badurina, Lada, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145–158.
- Badurina, Lada – Matešić, Mihaela, 2008, *Ortoepija i ortografska načela (na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme)*, u: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen / Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. Branko Tošović, Münster et al., str. 477–494.
- Brozović, Dalibor, 1976, *O općom jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne problematike sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja*, u: *Radovi III*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, str. 49–58.
- Brozović, Dalibor, 2002, *O pravopisima općenito, a o hrvatskima posebno*, „Dometi“, XII, 1–4, 13–22.
- Jezik na križu / Križ na jeziku 1: Rasprava o pravopisnim pravilima*, 2005, priredila J. Hekman, Matica hrvatska, Zagreb.
- Matešić, Mihaela – Badurina, Lada, 2007, *Ilirsko (orto)grafijsko sveslavenstvo i ortoepsko svehrvatstvo*, Polska i Chorwacja w Europie Środkowej: Integracja europejska w tradycji i przyszłości, zbornik sa skupa (11–13. svibnja 2005), ur. Piotr Żurek, Bielsko-Biała, str. 343–356.

- Matešić, Mihaela, 2006, *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Pranjkočić, Ivo, 2002, *Opća načela sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja*, „Dometi“, XII, 1–4, 53–62.
- Pranjkočić, Ivo, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u zadnjem desetljeću 20. stoljeća*, Uvodna predavanja, Četvrti hrvatski slavistički kongres, Varaždin – Čakovec, 5–8. rujna 2006, str. 47–62.
- Silić, Josip, 2002, *Dvije-tri načelne o kompetencijama pravopisa*, „Dometi“, XII, 1–4, 47–51.

Lada BADURINA

METHODOLOGICAL PROCEDURE OF THE WORK ON ORTHOGRAPHY: CROATIAN EXPERIENCE

Summary:

The paper deals with some of the main and specific questions related to the standardization of orthography. The author keeps considering the interweaving of various types of relations, especially those between: (1) orthography and the policy of language; (2) orthography and tradition of literacy; (3) orthography and language. The answer to the question why the Croatian orthography is as it is nowadays can only be found within the mentioned combination, the combination of those three elements. Since the phonological orthography perfectly suits the Croatian language, it can be said that the Croatian orthography results from the social and political circumstances that influenced the processes of spelling standardization and that the fact that Croatia is an independent state today. The author concludes that it would be more important to reconsider the Croatian orthography in terms of the better rules than to reconsidering the fundamental spelling rules which would, at the same time, result in the change of the spelling habits.